

Goni, Parcu de Pranu Mutedu



Unu de is giasis prenuràgicos prus imponentes, de importu e particulares de sa Sardigna, in mesu a is sartos birdes de su Gerrei, in sa parte tzentru-orientale de su sud de s'ìsula.

Istèrrisu belle 200 milla metros cuadros e postu in mesu a is cercos de ortigu e mantza mediterrànea de is montigos de su Gerrei, est unu de is sites archeològicos prus

ammajadores e importantes de sa Sardigna interna. A pagos chilòmetros de sa bidda de Goni, longu sa provintziale pro Casteddu, si podet ammirare su parcu de Pranu Mutedu, una prataforma arenacea manna e ischistosa in ue si pesat unu cumplexu monumentale prenuràgicu mannu, 'partzidu' in prus partes. A nord, in localidade Su Crancu, s'agatant is pinnetas de riferimentu de sa necròpoli. A sud de su bidditzolu, s'agatant is sepulcros de Pranu Mutedu e de Nuraxeddu, inghiriados dae grupos de menhir, in còpias, in alliniamentu o a s'internu de us matessi tumbas, e de fràigos tundos de possibile caràtere sacrale. Galu prus a sud ddoe est sa necròpoli a domus de Janas de Genna Acas cun tres tzirculos tumbales.

Àteras istruturas interessantes de su logu sunt is restos de su dolmen a allée couverte de Baccoi. Su giassu est importante pro more de sa prus arta cuntzentratzione de menhir chi si connoscat in Sardigna: belle 60, distribuidos in manera vària, in còpia, in alliniamentos, in grupos piticos, a bortas in is matessi architaturas tumbales. Sunt de su tipu 'protoantropomorfu', a forma ogivale e superfitzie anteriore lada.

Is tumbas sunt formadas dae duos o tres aneddos cuntzèntricos de pedras, a bortas cun paramentu gradonadu pro sustènnere su tùmulu. A su tzentru, sa càmera funerària, a sa cale si podet atzèdere tràmite unu passadissu formadu dae lastrones ortostàticos, cobertos a "piattabanda". Is tzellas internas sunt tzirculares o illonghiadas, in base a is interros. Is coberturas fiant tabulares o a pseudovolta.

Sa tumba II manna presentat intrada, antizella e tzella funerària istuvidas in duos distintos blocos pedrois assentados cun coidadu e predispostos: pro sa traballadura fine e disinnu architetonicu subenint is interros a domus de Janas. Is iscavos ant donadu vasitos miniaturistios, puntas de fritza in ossidiana e vàrios àteros ogetos, comente unu'ispadinu in seltze e una sefuredda in pedra bianca. Is repertos agatados faghet datare su cumplexu a su Neoliticu reghente (3200-2800 a.C) cun rastas tardivas finas a su 2600 a.C.

Su parcu tenet peri is servitzios, comente istrumentatzione multimediale pro orientare is bisitadores, bagnos e ristorante.

Crèsia de Santu Basili Mannu



Sa Crèsia bizantina de Santu 'Asili Mannu est istada fraigada dae is Mòngios Basilianos n su de dòighi sèculos, ma tenet sa fatzada anteriore de su de sèighi sèculos. In passadu at fintzas acumpridu su ruolu de parròchia de sa bidda e de Campusantu. Dae pagu est cumintzadu su restàuru suo. In sa metade de làmpadas, in custa Crèsia si faghet sa Festa de Santu 'Asili Mannu, cun unu calendàriu ricu de tzerimònias religiois e manifestatziones tziviles. Si tratat de una de is sagras prus bellas de su logu, a ue acudint medas

fideles de sa Trexenta, de su Gerrei e de su Campidanu. Suta de sa Crèsia dedicada a Santu 'Asili, s'agatant is restos de su Monastèriu gregu bizantinu realizadu dae is mòngios Basilianos subra de is rùderes de termas de època romana, suta sa cale s'agatat una parte de is antigos edifitziros termales. Is restos de is Termas romanas sunt istadas agatadas pro cumbinatzione unos dòighi annos a oe, cando si sunt fatos is primos iscavos. De su sèculu II p.C. su complessu termale de Santu 'Asili in origine cumpreniat su Frigidarium, su Trepidarium, su Calidarium e su Laconicum. Si tratat de istruturas chi a su sòlitu costituunt sa chi fiat s'impiantu termale de època romana, ma chi testimòniant fintzas, si puru in piticu, comente custu tzentru de sa Sardigna esseret meda importante in època imperiale. Su chi abarrat de su complessu est formadu dae una càmera tzentrale absidata, longa oto metros e larga tres, cun intrada conca a sud, partzida ateretantu in tres vanos. Su segundu ambiente est sìmile a una domighedda retangulare cun duas intradas, una sud e s'àtera a ovest, cun bona parte de su cobertura rutu, in ue si podet ancora notare unu piticu afriscu cun unu chelu isteddasu. Su de tres ambientes, imbetzes, cunservat galu su cobertura, s'intrada est cara a ovest. Custas Termas sunt istrada impreadas dae is mòngios bizantinos comente bases pro fraigare su Monastèriu issoro, de su cale si bient is ruinas issoro totu a inghiriu e a curtzu a sa pitica Crèsia bizantina de Santu 'Asili. Sunt in fase de acumprimentu unos cantos interventos pro pòdere bisitare su giassu.

In mesu bidda s'agatat sa Crèsia de Santu Pedru Apòstolu, chi est sa Parrocchiale de Santu 'Asili. Sa Crèsia est istada fraigada intre il1593 e su 1723, ma is informatziones sunt pagas a càusa de unu fogu chi at distruidu is archìvios Parrocchiales. Sa fatzada attuale, a dolu mannu, no est cudda originària. S'edifitziu est pretzèdidu dae un'iscalinada e caraterizadu dae una fatzada chi presentat unu pratu terminale decoradu dae merlaturas. Custas ùrtimas sunt postas in manera laterale, una pro parte, respetu a su campanile a vela a duas lughes a arcu a ses agudu. A tzentru s'aberit su portale de linna a luna. Sa parte medana de su prospetu si caraterizat pro sa presèntzia de duas ventanas de forma retangulare postas a is chirros de una tzella tzentrale cun s'istàtua de Santu Pedru. A s'internu, sa Crèsia tenet unu fundu a rughe romana, e cumpletant s'istrutura sa navada continente duas capellas chi costituunt is bratzos laterales e àteras duas capellas a cada chirru de sa navada. Su batisteru, a pustis de is traballos de ricostruzione, est istadu collocadu a manca suta de su campanile, mentras a su cumintzu fiat postu a dereta. S'attuale àbside, s'altare majore e sa trona, chi est su pùlpitu in ue is satzèrdotes teniant su sermone in occasione de festivitàs importantes, sunt istados costruidos in su 1810. In Santu 'Asili, cada annu in custa Crèsia su 29 làmpadas, si tzèlebrat sa Festa patronale, chi est sa Festa de Santu Pedru Apòstolu, cun ritos religiois e manifestatziones tziviles, comente is ballos traditzionales in pratza.

Scalepranu



Su complessu archeològicu de Is Clamoris chi s'agatat a làcana cun su comunale de Scalepranu e de Foghesu. Su complessu archeològicu cumprendet un'àrea santuariale nuràgica, in ue sunt presentes una funtana nuràgica, como visibile dae su ponte chi rugrat su cursu de abba e posta a presu de su caminu, e unos treghentos metros in diretzione nord est, unu tèmpiu nuràgicu a putzu, est a nàrrere unu putzu sagradu a presu de su riu Flumineddu. A sa manca de su cumintzu de su ponte betzu subra su riu Flumineddu, serente a su caminu, si podent bìdere is restos de sa funtana

nuràgica chi cunservat galu deghe filares de blocos de ischistu bene traballados e unu tretu de su vestibulu, ma presentat problemas de tzedimentu a càusa de is franadas causadas dae s'abba de pròina. Custu piticu tretu de s'avancorpus est s'ùnicu sopravividu a is traballos istradales e a is iscavos abusivos chi ant distruidu de su totu s'iscala de atzessu a sa bena, cumpromitende in manera sèria s'istabilidade de su monumentu. Sa fonte presentat un'iscala pitica coberta dae duos muros chi agabbant cun crobetòrgiu orizzontale, mentras sa tholos a pitzu de sa bena est costituida cun blocos de travertinu traballados a setzione de chirco e serrados cun una lastra dae pedra birde.

Prus a nord, fatu de su cursu de su riu Flumineddu, sunt presentes is restos de su tèmpiu nuràgicu a putzu chi presentat unu vestibulu de forma retangulare longu tres metros e giradu a ovest, galu provididu, subra de sa parte de manca, de su setzidòrgiu originàriu destinadu a sa pàsida de is pellegrinos. Dae su vestibulu, delimitadu dae una chirra sacra, s'atzediat, a dereta, a s'iscala chi giughiat a su putzu. Pro su fraìgu de su putzu sacru sunt istados impreados materiales locales, prus che totu su travertinu, una pedra non locale adotada dae is ingenieris nuràgicos pro sa realizatzione de blocos regulares de dispònnere in òpera isòdoma.

Si retenet chi, a su cumintzu, sa fonte nuràgica e su tèmpiu nuràgicu a putzu de Is Clamoris deperent èssere cumpreis in un'ùnicu cuntestu sacru abitativu mannu, essendesi isvilupadu fatu de sa parte dereta de su riu Flumineddu. Prus a nord respetu a su complessu archeològicu de Is Clamoris, s'agatat su Nuraghe Fumia chi pigat su nùmene de sa localidade. Si tratat de unu Nuraghe cun probabilidade mono turre, fraigadu a 521 metros de artària, cun a inghiriu de pagos restos de un'insediamentu abitativu.

In localidade Fossada s'agatat sa Crèsia de su sartu de Santu Giuanni Batista. Sa Crèsia est assetiada in localidade Fossada, subra sa punta de unu cùcuru fatu de su caminu chi collegat Scalepranu a Orroli. S'edifitziu est istadu fraigadu in is annos sessanta a pagu tretu dae is ruinas de sa betza Crèsia intitulada a su Santu. Sa Crèsia, realizzata in muradura cun rifiniduras in pedra, presentat a su tzentru de su prospetu unu sempre portale de intrada, iscumpassadu dae una pedra otagonale cun una rughe manna. Subra de su cobertura a duas abbas cun cobertura in tèulas si biet unu campanile a vela a una lughe ebbia. A s'internu de sa Crèsia est custoida una bella e antiga acuantera de sa Crèsia betza. Is restos de sa Crèsia de Santu Giuanni Batista s'agatant a unos 200 metros, longu un'àndala chi giughet cara a sud est, a foras de su Parcu de Santu Giuanni. A probe de sa Crèsia noa de sartu de Santu Giuanni Batista, a pagas chèntinas de metros de distàntzia, s'agatat sa Necròpoli ipogèica de Sa Fossada. Su complessu est costituidu dae medas Domus de janas, fintzas a immoe nde sunt istadas atzapadas sete, chi sunt istuvidas in prus livellos in muros pedrois de arenària.

Pauli Gerrei



Sa funtana nuràgica de Su Musuelu s'agatat a unos 600 m a Est dae sa funtana sacra nuràgica de Is Molineddus. De is pagas noas chi Giovanni Spano aiat cuberadu, su tèmpiu suo cunsistiat in unu fràigu a fundatzione retangulare cun intrada in sa banda otzidentale, realizadu cun contones mанны assentados a sicu.

A palas de s'edifitziu nde essiat dae sa roca una bena de abba abiada a unu putzu tundu, fatu fintzas cussu cun pera mannas. S'agataiat a unos bator chilòmetros dae sa bidda. Fiat fortzis unu Santuàriu intregadu a una divinidadade sanadora. A comintzu su

tèmpiu fiat iscobertu, posca, durante su perìodu cartaginesu fiat istadu cobertu e ddoe fiat istadu costruidu unu putzu. Sa presèntzia in Santu lacci de murusinas e de conzos de tzeràmica chi andant dae s'edade nuràgica a època romana e de monedas pùnicas, testimòniat comente sa fonte siat istada impreada in manera sighida. Tra is còigios de su tèmpiu, de is cales oe no abarrat perunu rastru, in su 1861 est giutu a sa lughe su repertu chi cunsistet in una base de columna in brunzu, subra sa cale est presente un'iscritzione in tres limbassas, est a nàrrere in latinu, in gregu e in pùnicu.

A pustis de s'agatamentu, su canònicu Giovanni Spano at donadu s'istele a s'Acadèmia de is Sièntzias de Torinu e publicadu un'artìculu subra de s'agatamentu suo cun meda interessu dae banda de is istudiois. S'iscritzione presente, chi si pensat chi siat de sa prima metade de su segundu sèculu a pustis de Cristu, resurtat fata dae unu seguru Cleone, malàidu de una maladia mala, chi, a pustis de àere fatu diveris bagnos e otentu su sanamentu, diat àere ordinadu a un'artista unu tzipu votivu in brunzu de su pesu de chentu libbras, pro sa gràtzia retzida dae sa divinidadade de su tèmpiu, chi issu mutit Aescolapius Merre in limba latina, Asklepiós Merre in limba grega, e Eshmun Merre in limba pùnica.

In su testu latinu Cleone narat de èssere iscrau de is sòtzios apaltadores de is salinas de Casteddu e, chi siat iscrau, su cunfirma su fatu chi no inditat nen su nùmene de su babbu nen sa tribù de appartenèntzia, ma belle nemos podiat cumprèndere su latinu, devènnidu limba ufiziale in Sardigna petzi a pustis de sa conchista romana de su 238 a in antis Cristu. In su testu pùnicu, prus longu e ricu de informatziones e destinadu a su pùblicu de s'ex colònia cartaginesa, Cleone èvitat cun atentu de si cualificare comente iscrau e si presentat imbetzes comente dipendente de is cuntzessionàrios de is salinas. In su testu gregu, dedicadu mescamente a s'ambiente de is tzeracos chi su matessi Cleone apparteniat, revèndicat su ruolu de soprintendente de is salinas. Sigomente su nùmene Merre comparet in totus e tres is versiones de s'iscritzione, si pensat chi custu esseret su beru nùmene de su deus veneradu in cussu Santuàriu, e cun probabilidade fiat su deus de is Sardianos o Protosardos titolare de su Santuàriu, deus chi presidiat a sa salute de is fideles. Chi Merre esseret a beru una divinidadade de is Sardianos est cunfirmadu fintzas dae sa positzione geogràfica de su tèmpiu suo, chi s'agataiat in su coro de sa zona de monte de sa Sardigna sud orientale, in su territòriu de su pòpulu de is Galillenses, su chi aiat gherradu pro su possessu o s'impreu de is terras a is Patulcenses, colonos chi de is Romanos fiant istados tramudados a Sardigna dae sa Campània.

